

УДК 37.013.42:371.212.51:371.7(043.5)

*Чечко Т. М.,
аспірант кафедри
соціальної педагогіки
та соціальної роботи,
Інститут людини,
Київський університет
імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)*

СУТНІСТЬ І КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ ПОРУШЕНЬ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто поняття “особистість”, “порушення”, “інвалідність”; досліджено існуючі класифікації причин виникнення порушень психофізичного розвитку особистості; проаналізовано сучасні підходи до їх сутності. Здійснено спробу визначити провідні чинники появи тих чи інших порушень розвитку. З-поміж більшості класифікацій виокремлено ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні) групи причин порушень розвитку. Піднято питання дослідження соціально-психологічних факторів виникнення порушень розвитку в дітей і підлітків.

Ключові слова: *особистість, порушення психофізичного розвитку, відхилення у розвитку, інвалідність, причини інвалідності.*

В статье рассмотрены понятия “личность”, “нарушение”, “инвалидность”; исследованы существующие классификации причин возникновения нарушений психофизического развития личности; проанализированы современные подходы к их сущности. Предпринята попытка определить ведущие факторы появления тех или иных

нарушений развития. Среди большинства классификаций выделены эндогенные (внутренние) и экзогенные (внешние) группы причин нарушений развития. Затронуты вопросы исследования социально-психологических факторов возникновения нарушений развития у детей и подростков.

Ключевые слова: личность, нарушения психофизического развития, отклонения в развитии, инвалидность, причины инвалидности.

The article considers the notions of “personality”, “violation”, “disability”, investigates the current classifications of the causes of violations of psychophysical development in personality, analyzes the modern approaches to their essence. An attempt to define the leading factors of the emergence of certain developmental disorders is undertaken. Among most classifications the endogenous (internal) and exogenous (external) groups of the causes of developmental disorders are distinguished. The issues of the research of socio-psychological factors of the origins of developmental disorders in children and teenagers are taken.

Keywords: personality, violations of psychophysical development, deviations in the development, disability, causes of disability.

Постановка проблеми. Зміни в соціально-політичному та економічному житті суспільства активно привертають увагу держави до соціально вразливих категорій населення, серед яких – особи з порушеннями психофізичного розвитку. Саме тому, в зв'язку з поширенням явища інвалідизації, набуває актуальності питання дослідження причин виникнення тих чи інших порушень психофізичного розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистість із порушеннями психофізичного розвитку часто виступає об'єктом досліджень у працях багатьох науковців, серед яких дефектологи (В. Синьов, О. Стребельова, С. Безух, Л. Савчук, Ю. Найда, Д. Шульженко), психологи (О. Мартинчук, О. Таран, В. Бочелюк, А. Турубарова, С. Попов, С. Конопляста, Т. Сак) і соціальні педагоги (О. Безпалько, А. Капська, І. Зверева, Є. Холостова, О. Романенко, М. Галагузова, Я. Юрків).

Постановка цілей статті. Залежно від галузі наукового пізнання та мети наукового пошуку, в різних джерелах ми зустрічаємо різнобічні підходи дослідників до класифікації причин виникнення порушень психофізичного розвитку особистості та розуміння їх сутності. Тому, *метою нашої статті є дослідження сучасних підходів науковців щодо класифікації причин виникнення порушень психофізичного розвитку*

особистості та спроба визначити ведучі чинники появи тих чи інших порушень розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” знаходимо, що особистість – це конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки тощо; індивідуальність, особа [2].

Так, науковці М. Д. Прищак і Л. А. Мацко у своїй праці зазначають, що особистість – це соціальний індивід, ступінь привласнення людиною соціальної сутності; це соціально-психологічна сутність людини, яка формується в результаті засвоєння індивідом суспільних форм свідомості і поведінки, суспільно-історичного досвіду людства. Особистістю людина стає під впливом суспільства, виховання, навчання, взаємодії, спілкування тощо [10].

Досліджуючи поняття “порушення психофізичного розвитку”, у тому ж, зазначеному вище, словнику зустрічаємо “порушення” як відхилення в ході фізіологічного процесу, функціонування якого-небудь органу тощо [2].

На сайті Медичного інформаційного порталу зазначено, що порушення розвитку (Developmental Disorder) – це будь-яке порушення розвитку, що виникає в дитячому чи підлітковому віці, що характеризується затримкою біологічно необхідних психічних функцій, наприклад, розвитку мовлення. Порушення розвитку діляться на всеосяжні (pervasive), при яких дитина відстає у розвитку за багатьма показниками (наприклад, при аутизмі), та специфічні (specific), при яких відставання спостерігається з якогось одного показника (наприклад, при дислексії) [7].

Зауважимо, що у спеціальній педагогічній, психологічній і медичній літературі фахівці поряд з поняттям “порушення” (або замість нього) часто вживають поняття “інвалідність”, тому є логічним зупинитися на визначенні останнього, оскільки, як з’ясовується в ході нашого дослідження, ряд науковців у своїх працях вивчають причини порушень розвитку, інші – причини інвалідності.

Так, у статті 1 Закону України “Про реабілітацію інвалідів в Україні” зазначається, що інвалідність – це міра втрати здоров’я та обмеження життєдіяльності, що перешкоджає або позбавляє конкретну особу здатності чи можливості здійснювати діяльність у спосіб та в межах, що вважаються для особи нормальними залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів [3].

У “Словнику-довіднику соціального працівника” інвалідність визначається як стан людини, коли вона не може самостійно забезпечити (повністю або частково) потреби нормального особистого або соціального

життя внаслідок недоліку (вродженого або надбаного) його фізичних або розумових здібностей [5].

Таким чином, після розгляду понять “особистість”, “порушення розвитку” та “інвалідність” переходимо до аналізу існуючих класифікацій причин виникнення порушень у психофізичному розвитку особистості.

Так, науковець І. Богданова виділяє дві групи факторів причини інвалідності, а саме:

- зовнішні (екзогенні) фактори: механічні (поранення, удар), фізичні (дія електроструму, тепла, холоду), хімічні (дія отруйних речовин), біологічні (хвороботворні мікроби, віруси), психічні (переляк, стрес, психотравмуючі фактори), порушення харчування (голодування, нестача вітамінів, переїдання);

- внутрішні (ендогенні) фактори: генетичні аномалії, внутрішньоклітинні метаболіти, спадкові хвороби, вроджені вади [1].

Дещо інший підхід до класифікації зустрічаємо у “Положенні про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності”, що затверджене Постановою Кабінету Міністрів України “Питання медико-соціальної експертизи” від 3 грудня 2009 року № 1317, де причинами інвалідності є:

- загальне захворювання;
- інвалідність з дитинства;
- нещасний випадок на виробництві (трудова каліцтво чи інше ушкодження здоров'я);
- професійне захворювання;
- поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержані під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби тощо [9].

У Національній доповіді “Про становище осіб з інвалідністю в Україні” наголошується, що причинна структура первинної інвалідності у дітей протягом останніх 10 років залишається стабільною. Причини, що формують дитячу інвалідність, докорінно відрізняються від таких у дорослого населення. Основними причинами, що визначають інвалідність у дитинстві, є: вроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення (на I-му місці); хвороби центральної нервової системи (на II-му місці); розлади психіки й поведінки (на III-му місці) [11].

Дослідниця А. Капська причиною інвалідності вважає несприятливе становище, в якому опиняється людина внаслідок тих чи інших дефектів розвитку, які частково або повністю позбавляють можливості виконання нею звичайної для того чи іншого віку, статі та соціально-культурного оточення ролі у суспільстві, задоволення культурних потреб, що призводить до соціальної неповноцінності або соціальної дефектності і руйнує процес соціалізації та інтегрування у суспільство [4].

Привертає увагу дослідження колективу науковців, зокрема М. Галагузової, Ю. Галагузової, Г. Штінової, які зазначають, що причини фізичних і психічних відхилень у дітей досить гарно опрацьовані в науці. При цьому уточнюють, що обмеження на рівні біологічної організації людини зустрічаються не так часто – лише у 8–10 % дітей; кількість же дітей, які постраждали від несприятливих умов розвитку, коливається від 20 до 50 % [12].

Дослідник В. Ліпа поділяє погляди І. Богданової, виділяючи дві основні групи причин, які призводять до порушень психічного чи фізичного розвитку, а саме: ендогенні (генетичні) та екзогенні (чинники середовища). Проте групу екзогенних причин він класифікує в залежності від періодів розвитку дитини [6].

Тобто, до ендогенних причин В. Ліпа відносить:

- різні спадкові захворювання (наприклад, аплазія – недорозвинення внутрішнього вуха, яке призводить до глухоти; мікрофтальм – груба структурна зміна очей, що характеризується зменшенням розмірів одного або обох очей, що призводить до зниження гостроти зору; міопатія – порушення обміну речовин у м'язовій тканині, що характеризується м'язовою слабкістю);

- захворювання, пов'язані зі змінами в чисельності або структурі хромосом (наприклад, поліплодія – збільшення хромосомного набору в кілька разів; трисомія – збільшення хромосом в одній парі; моносомія – зменшення хромосом у парі на одну);

Екзогенними причинами, зауважує науковець, у різні періоди розвитку дитини є:

- в пренатальному (внутрішньоутробному) періоді це: хронічні захворювання батьків, особливо матері; інфекційні хвороби, інтоксикація (отруєння) матері, особливості харчування матері під час вагітності, особливо нестача білків, мікроелементів, вітамінів; резус-конфлікт; травми тощо;

- у натальному (родовому) періоді це: родові травми; інфікування плода; асфіксія – задуха плоду;

- в постнатальному періоді (після народження) це: залишкові явища після різних інфекційних та інших захворювань; різні травми (черепно-мозкові, травми аналізаторів, кінцівок тощо); інтоксикації (алкогольні, нікотинові, наркотичні); недотримання санітарно-гігієнічних норм (наприклад, недотримання гігієни зору може призвести до короткозорості) [6].

Окрім того, причинами відхилень у розвитку, зазначає В. Ліпа, можуть бути несприятливі умови соціального середовища, які здійснюють

травмуючий вплив на психічний розвиток дитини, особливості її поведінки.

Дещо схожу класифікацію, але більш розширену, деталізовану пропонує дослідниця С. Миронова, яка також визначає, що відхилення у розвитку дітей можуть бути обумовлені різними несприятливими факторами, які поділяються на *ендогенні* (генетичні або внутрішні впливи) й *екзогенні* (середовищні або зовнішні) впливи. І, найчастіше, фахівці групують патологічні фактори залежно від періоду впливу на здоров'я дитини, зокрема: *пренатальні* – причини, що діють на зародок і плід у період внутрішньоутробного розвитку; *натальні* – у період пологової діяльності; *постнатальні* – після народження дитини. Цінність даної класифікації у тому, що дослідниця значну увагу приділяє соціальним факторам або соціально-психологічним причинам виникнення порушень розвитку [8].

У внутрішньоутробному періоді (пренатальному) С. Миронова виділяє такі фактори, як:

- спадкові захворювання (наприклад, певні типи порушень зорового та слухового аналізаторів, ринолалія та ін.);
- генетичні захворювання (наприклад, фенілкетонурія – хвороба, пов'язана з порушенням ферментної діяльності організму);
- хромосомні порушення (синдром Дауна, синдром “котячого крику” та ін.);
- порушення харчування зародка і плоду, що обумовлене неправильним харчуванням вагітної жінки;
- інтоксикації (наприклад, безконтрольний прийом вагітною жінкою ліків, алкоголізм майбутньої матері, куріння, наркотичний вплив, радіація тощо);
- інфекційні захворювання вагітної жінки (токсоплазмоз, сифіліс, вірусні інфекції);
- травми зародка та плоду (механічний вплив);
- температурний вплив (переохолодження чи перегрівання вагітної жінки);
- соматичні та психічні захворювання вагітної жінки (ревматизм, хвороби серця, гіпертонія, цукровий діабет тощо);
- несумісність груп крові чи резус-фактора матері та плоду.

При цьому науковець зазначає, що існує прямий зв'язок між часом дії патологічного фактора і негативними наслідками: чим раніше у внутрішньоутробному розвитку пошкоджується ембріон, тим важчими виявляються наслідки.

У періоді пологової діяльності (натальному) С. Миронова серед несприятливих факторів виокремлює стрімкі пологи, затяжні пологи та

некваліфіковану акушерську допомогу. А також зауважує, що дія цих факторів призводить до асфіксії (кисневого голодування) або травм дитини.

У постнатальному періоді дослідниця відзначає як біологічні, так і соціальні фактори, а саме: інфекційні захворювання (грип, кір, скарлатина, менінгіт тощо); інтоксикації (передозування лікарських препаратів (особливо антибіотиків), радіація, алкоголізм чи паління матері, яка годує дитину грудним молоком, та ін.); травми; порушення харчування дитини; тривалі соматичні захворювання.

До цієї ж групи С. Миронова відносить цілий перелік соціальних факторів або соціально-психологічних причин. Серед них: тяжкі переживання дитини, обумовлені несприятливим становищем у сім'ї чи школі, постійними стресами, хронічними соматичними та фізичними дефектами; несприятливі соціально-побутові умови; недостатність мовленнєвого спілкування; наслідування неправильного мовлення; психічні травми та педагогічна занедбаність. Дослідниця наголошує, що окремі соціальні фактори впливають, перш за все, на дітей із ослабленою нервовою системою, з відсутністю інтелектуальних інтересів, дітей із певними характерологічними особливостями, такими як замкнутість, сором'язливість, несамостійність тощо [8, с. 20].

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи матеріал, можна зробити висновок, що у більшості класифікацій науковці виокремлюють дві основні групи причин, а саме: ендогенні (внутрішні) й екзогенні (зовнішні). При цьому дослідників, які вивчають дане питання, можна умовно поділити на дві групи: ті, які надають провідну роль біологічним факторам виникнення порушень (І. Богданова, В. Ліпа та ін.); та ті, які акцентують увагу на визначній ролі соціальних, виховних впливів, що виступають каталізатором у виникненні психофізичних порушень (А. Капська, С. Миронова, М. Галагузова, Ю. Галагузова, Г. Штінова).

Зважаючи на те, що особистість із порушеннями психофізичного розвитку, незалежно від її віку, може виступати об'єктом соціально-педагогічної, психологічної, корекційної роботи різних фахівців, вважаємо, було б доречним існування єдиної загальної класифікації причин виникнення порушень. При цьому, кожен фахівець буде досліджувати саме ту групу факторів з цієї класифікації, яка є дотичною до галузі його професійної діяльності та представляє науковий інтерес.

Тому, на наш погляд, подальших наукових розвідок потребує питання ґрунтовного дослідження саме соціальних і соціально-психологічних факторів (механізмів) виникнення порушень розвитку в дітей та підлітків, що загально окреслені в працях А. Капської [4] та

С. Миронової [8]. Адже не останню роль у повноцінному психофізичному розвитку особистості відіграють такі фактори, як соціально-психологічний клімат у сім'ї, емоційний контакт з батьками, сімейні установки та соціальне оточення.

Література:

1. *Богданова І. М.* Соціальна педагогіка : навчальний посібник / І. М. Богданова. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
2. *Бусел В. Т.* Великий тлумачний словник сучасної української мови. – (7-ме видання) / В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
3. Закон України “Про реабілітацію інвалідів в Україні” (№ 2961-IV) від 06.10.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>. – Назва з екрана.
4. *Капська А. Й.* Соціальна педагогіка : підручник для студ. вищ. навч. закладів. – 4-те вид., перероб. і доп. / А. Й. Капська та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
5. *Кизименко Л. Д.* Словник-довідник соціального працівника (для студентів та соціальних працівників) : міні-глосарій / Л. Д. Кизименко, Л. М. Бедна. – Львів : ДЦМОУ, 2000. – 67 с.
6. *Липа В. А.* Основы коррекционной педагогики : учебное пособие / В. А. Липа. – Донецк : Лебідь, 2002. – 327 с.
7. Medical information portal: порушення розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediclab.com.ua/index.php?newsid=26165>. – Назва з екрана.
8. *Миронова С. П.* Основы корекційної педагогіки : навчально-методичний посібник / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвеева. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Опенка, 2010. – 264 с.
9. Постанова “Питання медико-соціальної експертизи” (№ 1317) від 03.12.2009 р. / Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-п/paran109#n109>. – Назва з екрана.
10. Психологія Ч. II : навчальний посібник для студентів заочної форми навчання / М. Д. Прищак, Л. А. Мацко. – Вінниця : ВНТУ, 2013. – 91 с.
11. Про становище осіб з інвалідністю в Україні. Національна доповідь. – К. : Мінсоцполітики України, Держ. установа “Наук.-дослід. ін-т соц.-труд. відносин”, 2013. – 198 с.
12. Социальная педагогика: курс лекций : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. А. Галагузова, Ю. Н. Галагузова, Г. Н. Штинова и др. – М. : ВЛАДОС, 2001. – 416 с.